

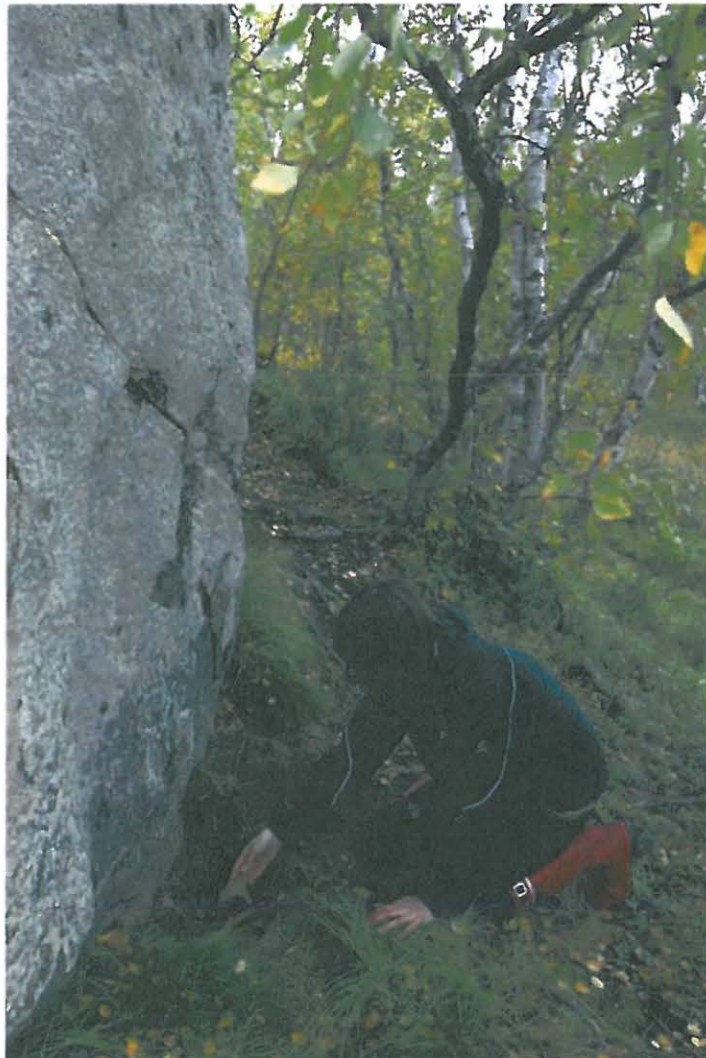
Arbeits, 3/15.3.2012

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

Luiden palautus

Raportti luiden palauttamisesta neljälle seitakohteelle sekä näytteidenotosta

Tiina Äikäs & Milton Núñez
Tammikuu 2012

Sisällysluettelo

Johdanto	2
Luiden palautus	3
Näytteenotto	3
Kohdekohtaiset tiedot	5
Kirjallisuus	21

Johdanto

Oulun yliopiston arkeologian laboratorio on yhteistyössä Oulun yliopiston biologian laitoksen sekä Metsähallituksen kanssa tutkinut kaivauksin seitsemän seitakohdetta sekä yhden saivojärven ympäristön vuosien 2008–2010 aikana. Kaivaukset ovat olleet osa Suomen Akatemian rahoittamaa ”Human-animal relationships among Finland’s Sámi 1000–1800 AD” -projektia, jonka tarkoituksena on tutkia ihmisten ja eläinten välistä suhdetta uhripaikoilta löydettyjen luiden DNA- ja stabiili-isotooppianalyysien pohjalta. Koska seidat ja saivot liittyvät saamelaisten uskomusmaailmaan, halusimme kunnioittaa kaivauksilta löydetyn uhrimateriaalin kontekstia osana pyhää paikkaa. Kaivauksista neuvoteltiin Saamelaiskäräjien kanssa, ja neuvottelujen pohjalta osana Museoviraston myöntämää tutkimuslupaa todetaan, että löydöt tullaan palauttamaan asianomaiselle pyhälle paikalle, jolta ne on löydetty.

Vanhoja luita löytyi yhteensä neljältä kohteelta: Kittilä 41 Taatsi, Enontekiö 1 Näkkälä, Utsjoki 16 Sieiddakeädgi ja Inari 327 Koskikaltiojoen suu. Osa luulöydöistä jätettiin paikalleen jo kaivausten yhteydessä. Osa otettiin kuitenkin mukaan DNA-, isotooppi- ja ajoitusnäytteitä varten. Lisäksi osalta kohteista saatiin esinelöytöjä, jotka deponoitiin Museoviraston kokoelmiin. Mukaan otetuista luista sahattiin paloja näytteitä varten, mutta muu luuaines palautettiin seidalle 31.8.–2.9.2011 tehdyn kenttämatkan aikana.

Luiden palautuksen lisäksi kolmelta kohteelta (Enontekiö 1 Näkkälä, Utsjoki 16 Sieiddakeädgi ja Inari 327 Koskikaltiojoen suu) otettiin näytteitä kiven pinnasta mahdollisten verijäämien analysoimiseksi. Kenttämätka päättyi Inarissa Saamelaismuseo Siidassa 3.9. järjestettyyn yleisöseminaariin, jossa esiteltiin projektin tuloksia.

Kenttämatkalle osallistuivat prof. Milton Núñez, FM Tiina Äikäs, FT Anna-Kaisa Salmi, biologin jatko-opiskelija fil. yo Matti Heino ja HuK Rosa Vilkama. Äikäs ja Salmi olivat vastuussa verianalyyseihin tarkoitettujen näytteiden otosta. Seminaariin osallistuivat lisäksi FT Jouni Aspi, FT Jari Okkonen ja HuK Siiri Tolonen.

Oulussa 26.1.2012

Tiina Äikäs

Luiden palautus

Alkuperäiskansojen pyhiin paikkoihin liittyvien esineiden ja muun materiaalin kontekstin merkitys on tunnustettu arkeologisessa tutkimuksessa (mm. Ladd 2001). Tämän johdosta myös kyseessä olevassa projektissa haluttiin palauttaa uhraukseen liittynyt luuaineisto takaisin seidalle, jolta se oli löydetty.

Kaivausten aikana kultakin kohteelta esiin tulleet luut haudattiin syksyllä 2011 asianomaisen seidan lähelle. Paikka, johon luut jätettiin, valittiin siten, että se edusti seidalla kaivausten yhteydessä havaittua uhraustoimintaa mahdollisimman hyvin. Lisäksi luut haudattiin yhteen kohtaan ja aina vanhan kaivausalueen päälle, jotteivät ne aiheuttaisi sekaannusta mahdollisten myöhempien tutkimusten yhteydessä.

Luiden uudelleenhautaamista varten kaivetun kuopan keskipiste kartoitettiin RTK-GPS-paikantimella lukuun ottamatta Taatsia, jossa ei saatu laitteelle tarvittavaa yhteyttä. Jokaiseen kuoppaan jätettiin luiden alle moderni kolikko stratigrafiseksi merkiksi.

Näytteenotto

Projektin puitteissa seidoilla tehdyt tutkimukset paljastivat, että toiminta saamelaisten uhripaikkojen läheisyydessä on ollut luonteeltaan moninaista ja jättänyt vaihtelevasti arkeologisesti havaittavia jälkiä. Kohteista Kittilän 41 Taatsilla, Enontekiön 1 Näkkälässä, Utsjoen 16 Sieiddakeädgillä ja Inarin 327 Koskikaltiojoen suulla havaittiin merkkejä 1000–1600-luvuille ajoittuvista eläinuhreista, kun taas Muonion 229 Porviniemeltä, Muonion 10 Kirkkopahdalta ja Enontekiön Dierpmesvállilta löydettiin ainoastaan moderneiksi ajoittuvia luita ja muita merkkejä viime vuosikymmeninä tapahtuneesta toiminnasta. Näihin kohteisiin liittyy kuitenkin niin kirjallista (Paulaharju 1932) kuin suullistakin perinnettä ja ne liittyvät uhrauslöytöjen puuttumisesta huolimatta saamelaiseen seitaperinteeseen. Löydöttömät seidat ovat osoitus siitä, ettei rituaalinen toiminta aina ilmene arkeologisina löytöinä, vaan saattaa pitää sisällään myös kehollisia kokemuksia, tunteita ja toimintoja, jotka eivät jätä merkkejä materiaaliseen kulttuuriin (Salmi et al. 2011). Lisäksi joissakin tapauksissa uhreja on saatettu myöhemmin siivota paikalta (Äikäs et al. 2009). Kirjallisissa lähteissä on myös mainittu, että lihauhrien asemesta seitoja toisinaan voideltiin verellä (Paulaharju 1932; Itkonen 1948).

Jatkossa olisi tärkeää löytää keinoja, joilla voitaisiin tutkia myös niitä kohteita, joilla ei ole säilynyt luuaineistoa. Yksi mahdollisuus perustuu edellä mainittujen veriuhrien jättämien verijäämien analysointiin. Vastaavia analyysejä on aiemmin tehty pienemmistä kiviesineistä, jotka ovat olleet

hautautuneina maahan. Analyyseissä on pystytty jäljittämään tuhansia vuosia vanhoja veriproteiineja. (Fiedel 1996; Field & Privat 2008.) Auringolle altistuneita, suuria kivipintoja ei ole kuitenkaan aiemmin analysoitu.

Talven 2010 aikana FM Tiina Äikäs ja FT Anna-Kaisa Salmi suorittivat yhdessä Oulun yliopiston biokemian laitoksen tutkijan FT Ulrich Bergmannin kanssa alustavia kokeita, joissa valeltiin poronverta eri kivilajien pintaan ja jätettiin kivet aurinkoon 1–3 kuukaudeksi. Tämän jälkeen kivistä hiottiin näytteet, jotka analysoitiin Waters Synapt G2 HDMS (electrosprayQ-ToF) ja Bruker UltrafleXtreme (MALDI ToFToF) -laitteilla. Näytteissä havaittiin hemoglobiinia osoituksena kiveen imeytyneestä verestä.

31.8.–2.9.2011 tehtyjen kenttätöiden aikana otettiin näytteitä kolmelta seitakohteelta, joilla kaivaustutkimusten perusteella tunnetaan uhraustoiminnan sijainti. Näytteenotto rajattiin kohtiin, jotka liittyivät kaivauksilla tulleiden löytöjen perusteella uhraustoimintaan. Verinäytteitä varten seidoilta otettiin 5–7 näytettä kohdilta. Lisäksi otettiin 1–2 kontrollinäytettä kohdasta, johon ei kaivausten perusteella liittynyt uhraustoimintaa. Kukin näyte otettiin maksimissaan neliösentin suuruiselta alueelta. Kiveä hiottiin käsiporakoneella ja välillä ainoastaan terää käsin käyttäen. Hionta ulottui maksimissaan yhden millimetrin syvyyteen. Hiottu kivipöly kerättiin paperille ja valutettiin näyteputkeen.

Näytteet analysoi Oulussa FT Ulrich Bergmann käyttäen samaa menetelmää kuin koekivissä. Näytteissä ei kuitenkaan havaittu normaalista poikkeavia arvoja. Tämä saattaa johtua joko menetelmän soveltumattomuudesta; siitä että näytteet on otettu vääristä kohdista tai siitä ettei kyseisille seidoille ole uhrattu sivelemällä niiden pintaan verta. Analyysistä on tekeillä artikkeli *Fennoscandia Archaeologica*an (Äikäs, Bergmann & Salmi, käsikirjoitus).

Kohdekohtaiset tiedot

KITTILÄ 41 TAATSI

Seitakohde, luiden palautus

Tutkimuksissa:	Prof. Milton Núñez, FM Tiina Äikäs, FT Anna-Kaisa Salmi
Kenttätyöaika:	30.8.2011
Kunta:	Kittilä
Kylä:	Pokka
Nimi:	Taatsi
Omistaja:	Valtio/Metsähallitus
Osoite:	PL 94, 01301 VANTAA
Peruskartta:	3722 09 Uurrekarkia
Koordinaatit (seita):	x= 7571640 y= 3440370 z= 280
Dokumentaatio:	Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio
Aiemmat tutkimukset:	Erä-Esko inventointi 1958 Torvinen tarkastus 1987, 1992 & 1996 Äikäs tarkastus 2007 Äikäs & Núñez kaivaus 2008

Palautus

Luut palautettiin Taatsilla kiven lounaissivulle, kohtaan josta oli kaivausten yhteydessä tullut kalan luu. Maaston jyrkän topografian takia palautuspisteestä ei saatu GPS-lukemia, mutta kuopan sijainti on merkitty karttaan 1 (ks. myös Kuva 1).

Kuva 1. Taatsin löydöt palautettiin kohtaan, jossa Matti Heino seisoo lapion kanssa. Kuvassa myös Anna-Kaisa Salmi ja Tiina Äikäs. (Kuvannut: Rosa Vilkama.)

Kartta 1. Palautuskuopan sijainti Taatsin seidalla. (Kuvat ja kartat: Tiina Äikäs ellei toisin mainita.)

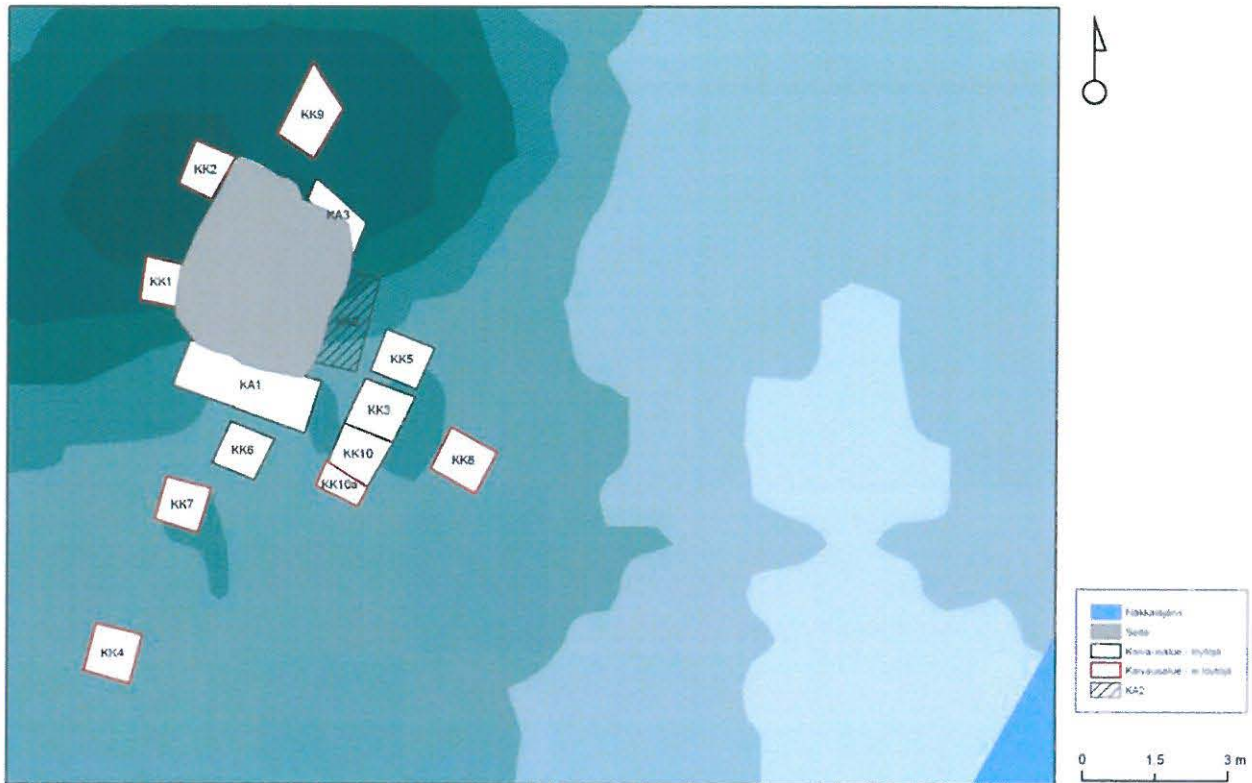
ENONTEKIÖ 1 NÄKKÄLÄ

Seitakohde, luiden palautus & näytteenotto

Tutkimuksissa:	Prof. Milton Núñez, FM Tiina Äikäs, FT Anna-Kaisa Salmi
Kenttätyöaika:	31.8.2011
Kunta:	Enontekiö
Kylä:	Näkkälä
Nimi:	Näkkälä
Tila, rek.no:	47-893-11-1, Enontekiön valtionmaa II
Omistaja:	Suomen valtio/Metsähallitus
Osoite:	PL 94, 01301 VANTAA
Peruskartta:	2814 07 Näkkälä
Koordinaatit (seitakivi)	x= 7616 192, y= 3360665, z= 370
Dokumentaatio:	Oulun yliopiston arkeologian laboratorio
Aiemmat tutkimukset:	Markku Torvinen, tarkastus 1981, 1992 Äikäs & Núñez kaivaus 2008

Palautus

Luut palautettiin Näkkälässä kiven itäisivulle, kaivausalue 2:n kohdalle (Kartta 2). Palautuskuopan keskipisteen koordinaatit ovat ETRS-TM35FIN p=7612998, i=360543 (YKJ p= 7616177,607, i= 3360659,191) ja korkeus kuopan pohjalla 369,975 m mpy.

Kartta 2. Palautuskuopan sijainti kaivausalueen 2 kohdalla.

Näytteenotto

Näkkälästä otettiin yhteensä seitsemän näytettä, joista näytteet nro 1 ja 2 olivat kontrollinäytteitä.

Näytteidenottopisteet sijaitsivat:

Näyte 1 ja 2: kiven länsisivulla, sillä länsisivulta ei löytynyt kaivauksissa uhreja (Kuva 2).

Näyte 3: pohjoissivulla (Kuva 3).

Näyte 4, 5 ja 6: itäisivulla (Kuva 4).

Näyte 7: eteläisivulla (Kuva 5).

Kuva 2. Näkkälän näytteet 1 ja 2.

Kuva 3. Näkkälän näyte 3.

Kuva 4. Näkkälän näytteet 4–6.

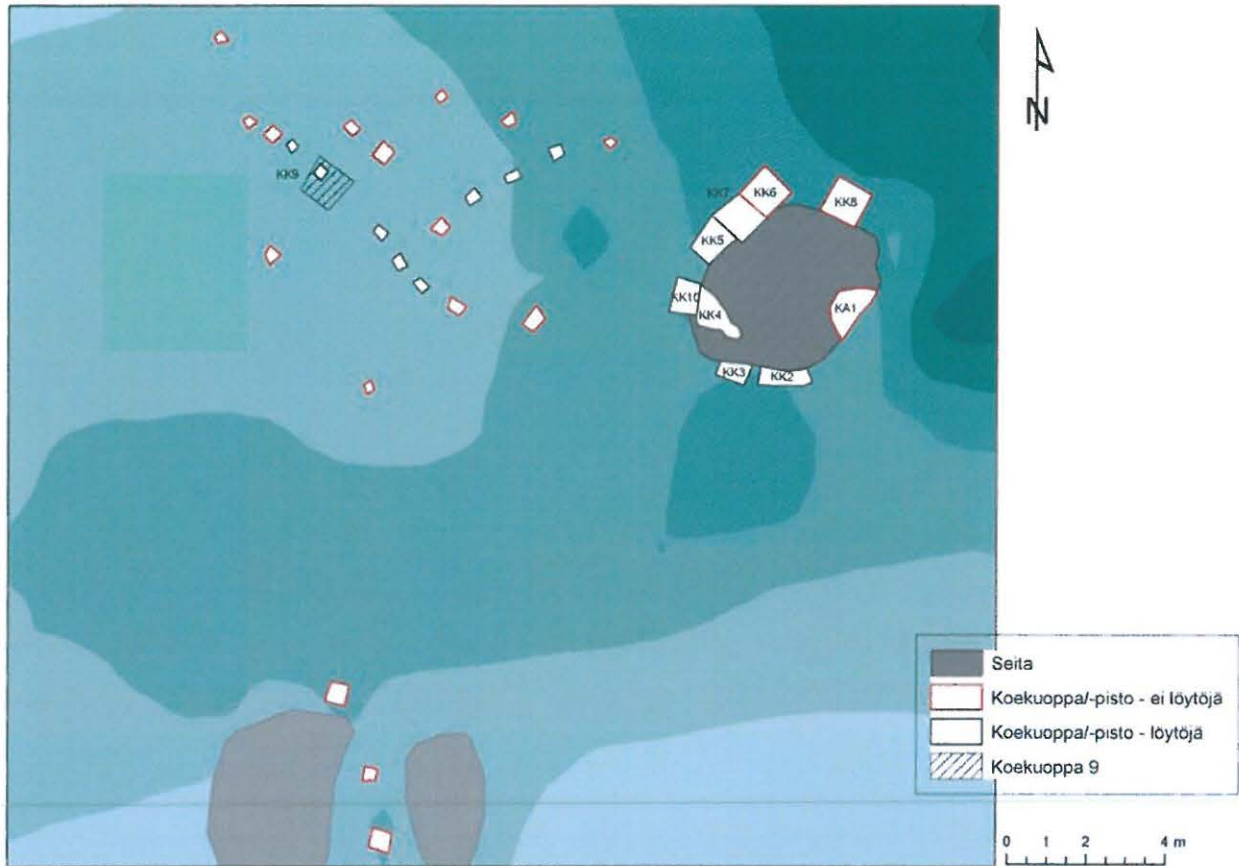
Kuva 5. Näkkälän näyte 7.

UTSJOKI 16 SIEIDDAKEÄDGI
Seitakohde, luiden palautus & näytteenotto

Tutkimuksissa: Prof. Milton Núñez, FM Tiina Äikäs, FT Anna-Kaisa Salmi
Kenttätyöaika: 31.8.2011
Kunta: Utsjoki
Kylä: Outakoski
Nimi: Sieiddakeädgi
Tila, rek.no: 890-403-23-1 Laitila
Omistaja: Laiti, Samuel Aslak
Osoite: Tenontie 7214, 99980 UTSJOKI
Peruskartta: 391303 + 391112 Outakoski
Koordinaatit (seita): x= 7729000
y= 3460180
z= 170
Dokumentaatio: Oulun yliopiston arkeologian laboratorio
Aiemmat tutkimukset: Halinen 2005 fosfaattinäytteen otto
Äikäs & Núñez kaivaus 2008

Palautus

Luut palautettiin Sieiddakeädgillä koekuopan 9 kohdalle (Kartta 3), josta valtaosa luulöydöistä kaivauksilla tuli. Palautuskuopan keskipisteen koordinaatit ovat ETRS-TM35FIN p=7725728, i=460047 (YKJ p= 7728952,998, i= 3460202,453) ja korkeus 167,718 m mpy.

Kartta 3. Koekuopan 9 sijainti Sieiddakeädgillä.

Näytteenotto

Sieiddakeädgiltä otettiin yhteensä viisi näytettä, joista näyte nro 1 oli kontrollinäyte.

Näytteidenottopisteet sijaitsivat:

Näyte 1: kiven eteläsivulla, jolta ei löytynyt kaivauksissa uhreja (Kuva 6).

Näyte 2: kiven lounaisosassa olevan luolamaisen syvennyksen suuaukon kohdalta luolan sisältä (Kuva 7).

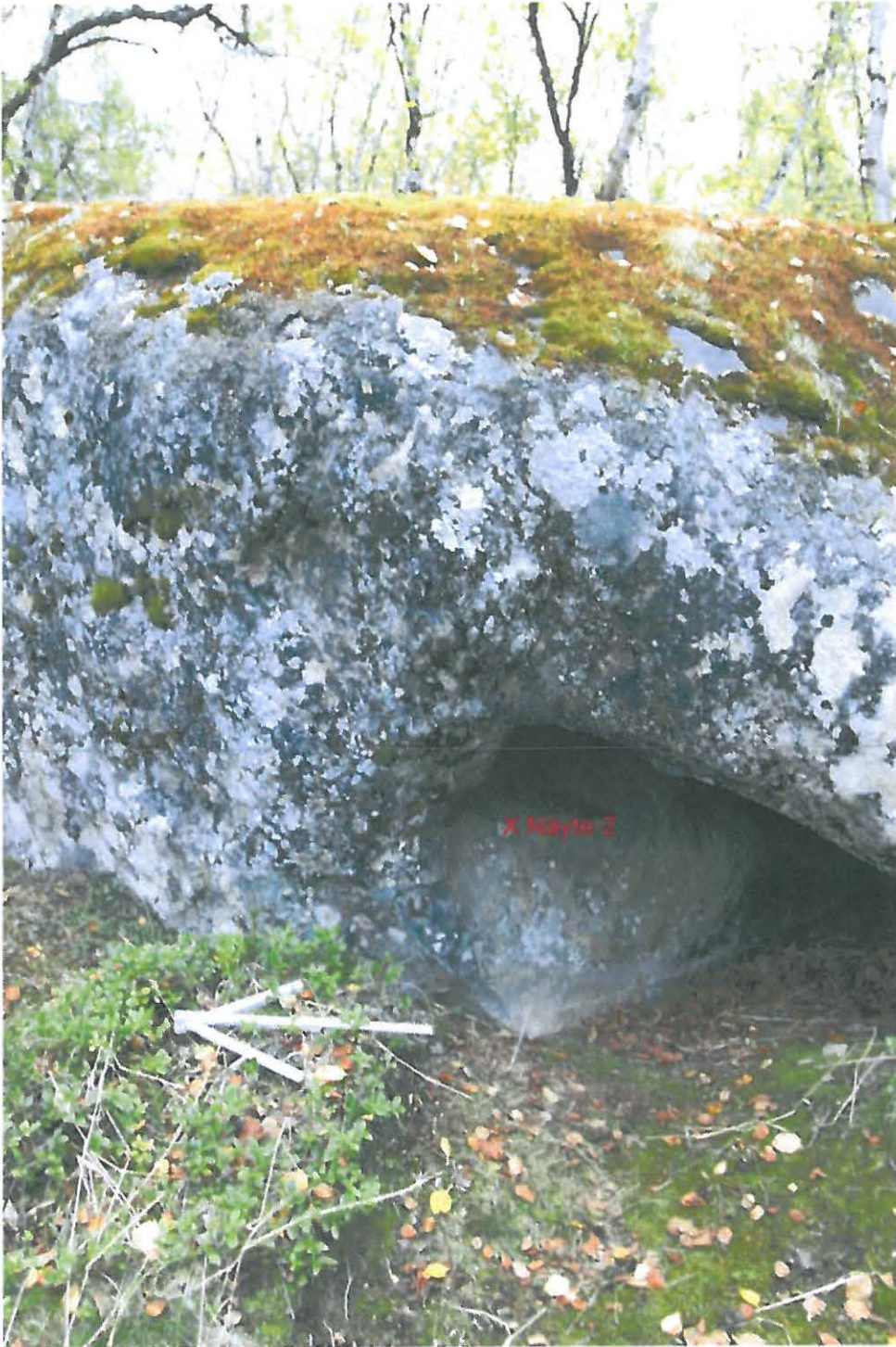
Näyte 3: luolamaisen syvennyksen suuaukon yläpuolelta (Kuva 8).

Näyte 4: kiven luoteissivulta (Kuva 8).

Näyte 5: luolan katosta, kohdasta, jossa on koloja (ei kuvaa).

Kuva 6. Näyte 1 Sieiddakeädgillä.

Kuva 7. Näyte 2 Sieiddakeädgillä.

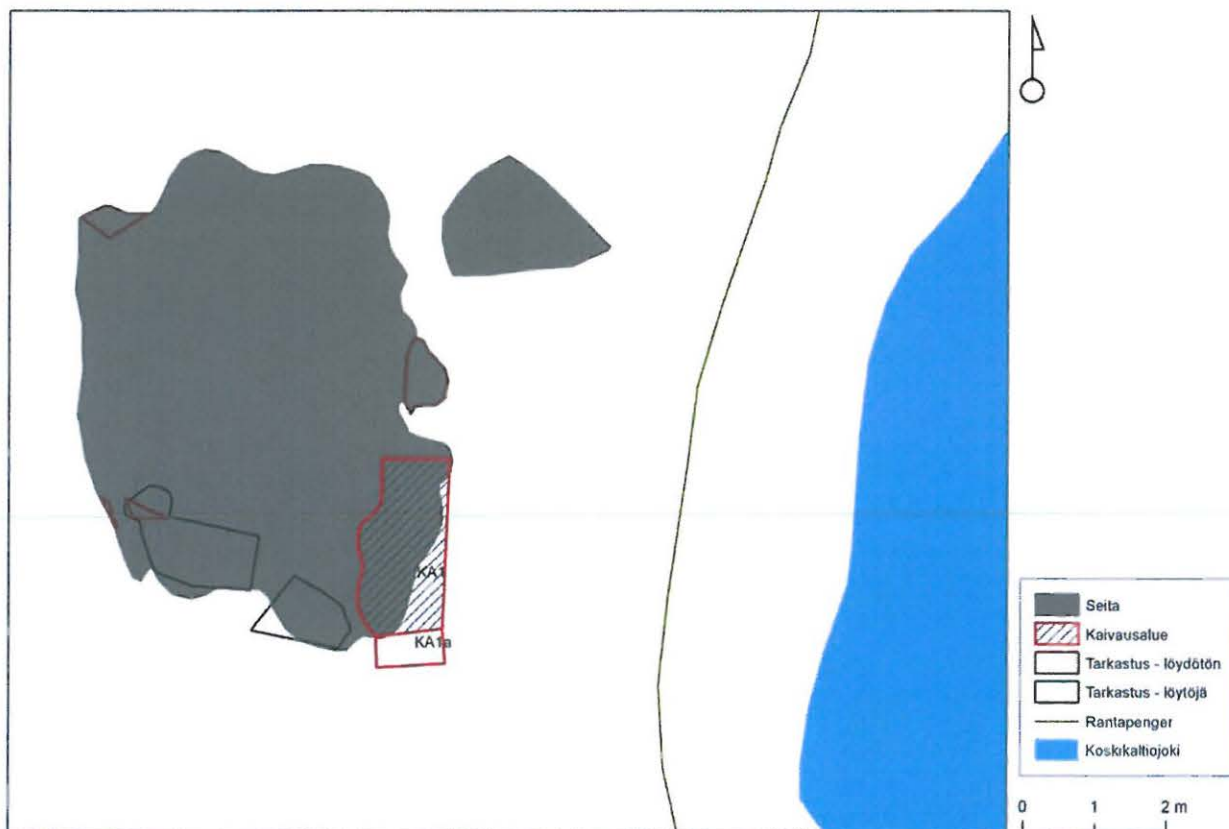
Kuva 8. Näytteet 3 ja 4 Sieiddakeädgillä.

INARI 327 KOSKIKALTIOJOEN SUU
Seitakohde, luiden palautus & näytteenotto

Tutkimuksissa:	Prof. Milton Núñez, FM Tiina Äikäs, FT Anna-Kaisa Salmi
Kenttätyöaika:	1.9.2011
Kunta:	Inari
Nimi:	Koskikaltiojoen suu
Omistaja:	Valtio/Metsähallitus
Osoite:	PL 94, 01301 VANTAA
Peruskartta:	3844 03 SUOJANPERÄ
Koordinaatit (seita):	x= 7691 304 y= 3543 579 z= n. 120
Dokumentaatio:	Oulun yliopiston arkeologian laboratorio
Aiemmat tutkimukset:	Torvinen 1983 inventointi Äikäs 2007 tarkastus Äikäs & Núñez kaivaus 2009

Palautus

Luut palautettiin Koskikaltiojoen suun seidalla kaivausalueen 1 kohdalle (Kartta 4), josta löytyi kaivauksilla suuri joukko luita. Palautuskuopan keskipisteen koordinaatit ovat ETRS-TM35FIN p=7688096, i=543391 (YKJ p= 7691305,987, i= 3543580,004) ja korkeus 122,040 m mpy.

Kartta 4. Kaivausalueen 1 sijainti Koskikaltiojoen suun seidalla.

Näytteenotto

Koskikaltiojoen suulla otettiin yhteensä seitsemän näytettä, joista näyte nro 1 oli kontrollinäyte.

Näytteidenottopisteet sijaitsivat:

Näyte 1: kiven länsisivulla, josta ei kaivausten aikana tullut löytöjä (Kuva 9).

Näyte 2: kiven eteläisivulla, luolamaisen syvennyksen yläpuolella (Kuva 10).

Näyte 3: kiven eteläisivulla, luolamaisen syvennyksen takaseinässä (Kuva 10 & 11).

Näyte 4: kiven eteläsivulla, koekuoppa 9:n yläpuolelta (Kuva 11).

Näyte 5: kiven itäisivulla, KA 1:n kohdalta lipan alla (Kuva 12).

Näyte 6: kiven itäisivulla, KA 1:n kohdalla, pienen tasanteen reunassa (Kuva 12).

Näyte 7: kiven itäisivulla, KA 1:n kohdalla, kivessä olevan aukon sivussa (Kuva 12).

Kuva 9. Näyte 1 Koskikaltiojoen suulla.

Kuva 10. Näytteet 2 ja 3 Koskikaltiojen suulla.

Kuva 11. Näytteet 3 ja 4 Koskikaltiojoen suulla.

Kuva 12. Näytteet 5, 6 ja 7 Koskikaltiojoen suulla.

Kirjallisuus

Fiedel, Stuart J. 1996: Blood from stones? Some methodological and interpretative problems in blood residue analysis. *Journal of Archaeological Science* 23: 139–147.

Field, J. & Privat, K. 2008: Blood residue analysis. *Encyclopedia of Archaeology*. Toim. D. M. Pearsall. Amsterdam. s. 927–931.

Itkonen, T.I. 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.

Edmund J. Ladd 2001: A Zuni Perspective on Repatriation. *The Future of the Past. Archaeologists, Native Americans, and Repatriation*. Ed. Tamara L. Bray. Garland Publishing. New York. s. 107–115.

Paulaharju, Samuli 1932: *Seitoja ja seidan palvontaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Salmi, Anna-Kaisa, Äikäs, Tiina & Lipkin, Sanna 2011: Animating ritual at Sámi sacred sites in Northern Finland. *Journal of Social Archaeology* 11(2): 212–235.

Äikäs, Tiina, Bergmann Ulrich, Salmi, Anna-Kaisa käsikirjoitus: an experiment with blood residue analyses from sieidi sites. *Fennoscandia Archaeologica*.

Äikäs, Tiina, Puputti, Anna-Kaisa, Núñez, Milton, Aspi, Jouni & Okkonen, Jari 2009: Sacred and profane livelihood. Animal bones from sieidi sites in Northern Finland. *Norwegian Archaeological Review* 42(2): 109–122.